

Silvennoinen, Elisa

Lapsen oikeudet ja lapsiasianomistajan rooli esitutkinnaassa

Publications of the University of Eastern Finland, Dissertations in Social Sciences and Business
Studies No 234. Joensuu 2020. 430 sivua.

Lakimies
2/2021
s. 265–271

Yleistä

Elisa Silvennoisen väitöskirjatutkimus sijoittuu rikosprosessioikeudellisen tutkimuksen alaan. Sen piirissä on perinteisesti tutkittu rikoksesta epäillyn ja julkisen vallan välistä suhdetta, eli haettu tasapainoa rikoksesta epäillyn oikeusturvan ja rikoksen selvittämisen välillä. Rikoksen asianomistaja on ollut eräänlaisen lapsipuolen asemassa. Rikoksen asianomistajan edun mukaista on tässä katsantokannassa katsottu olevan, että julkinen valta kantaa vastuun rikoksen selvittämisestä, rikosprosessin eteenpäin viemisestä ja rikosvastuun toteuttamisesta. Jos rikoksen asianomistaja on nostettu esille, toteamuksena on tavallisesti ollut, että asianomistajalla on rikosprosessissa erittäin vahva oikeudellinen asema. Käsitys rikoksen asianomistajasta oikeuksien haltijana on pitänyt sisällään oletuksen vahvasta ja itsenäisestä toimijasta, mutta kysyä voi, miten tällainen ajatus sopii aikuisten, erityisesti vanhempiensa huolenpidosta riippuvaisiin lapsiin. Minkälaisia oikeuksia lapsella on rikosprosessissa, miten niitä voi systematisoida, onko oikeuksista sääntely riittävää, minkälainen rooli lapselle annetaan tai minkälainen sen pitäisi olla – näitä kysymyksiä Elisa Silvennoinen esittää väitöskirjassaan.

Tutkimuksen lähtökohdat

Silvennoinen ilmoittaa varsinaisten tutkimusongelmiensa olevan se, miten lapsen oikeudet lapsena ja rikoksen uhrina näkyvät esitutkinnaassa sekä se, minkälaiseen lapsikäsitukseen lainsäädäntö ja menettely perustuvat. Tutkimusongelmaa hän lähestyy seuraavien tarkempien tutkimuskysymysten avulla:

- 1) Millaiseen lapsi- ja lapsiuhrikäsitykseen esitutkintalainsäädäntö perustuu? Miten tämä näkyy lapsen asemaa koskevassa sääntelyssä?

* Virallisten vastaväittäjien OTT, dosentti *Heini Kainulainen* ja HTT, dosentti *Veijo Tarukanteleen* Itä-Suomen yliopiston yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunnalle antama, 11.12.2020 päivätty lausunto vähäisin muutoksin.

- 2) Millaiseksi lapsen etu esitutkinnassa käsitetään ja mitä sillä tavoitellaan?
- 3) Mitä vaatimuksia lapsen henkilökohtainen osallistuminen asettaa esitutkinnalle ja millaisessa suhteessa lapsen itsemääräämisoikeus, lapsen etu ja rikoksen selvittämisen tavoite ovat toisiinsa?

Silvennoisen tutkimusintressi on varsin laaja. Hän rakentaa teoreettista viitekehystä käsittelemällä esitutkinnan funktioita, itsemääräämisoikeutta ja lapsen rikosoikeudellista suojaa. Hän yhdistää prosessioikeudellisia, moraalifilosofisia ja lapsioikeudellisia keskusteluja. Hän nostaa vahvasti esille lapsen erityisasemaa yhtäältä suojelun kohteena, mutta toisaalta perus- ja ihmisoikeuksien haltijana. Silvennoinen tarkentaa tutkimuksen fokuksensa alle 15-vuotiaisiin lapsiin, joiden epäillään joutuneen väkivalta- tai seksuaalirikosten kohteiksi.

Itsemääräämisoikeuden sisältöä haetaan moraalifilosofiasta. Lapsi ei kuitenkaan ole sillä tavalla vapaa ja kompetentti, minkä takia hänen itsemääräämisoikeuden käyttöönsä on suhtauduttava Silvennoisen mukaan varovaisesti. Lapsen etua pidetään esitutkintaperiaatteena, ja Silvennoinen tarkentaa sen tarkoittavan ennen kaikkea esitutkintaan osallistuvan lapsen oikeutta. Rikoksen selvittäminen perustuu rikosprosessin perimmäiseen tehtävään.

Silvennoinen on rakentanut tutkimusasetelman siten, että hänen mukaansa itsemääräämisoikeuden, lapsen edun ja rikoksen selvittämisen välillä vallitsee perusjännite. Hän tarkastelee näiden tekijöiden sääntelyä ja yksittäisissä soveltamistilanteissa ilmeneviä ongelmia. Tutkimuksen viitekehyksen muodostamisessa korostetaan lapsen itsemääräämisoikeutta ja nostetaan esille vahvasti lapsen etua. Silvennoinen painottaa alle 15-vuotiaiden lasten asemaa rikoksen uhrina, ei asianosaisena. Varsinainen lapsen puhevallan käyttäminen on rajattu tutkimuksen ulkopuolelle.

Tutkimus sijoittuu rikosprosessioikeuden alaan, ja siihen on yhdistetty lapsioikeudellista tutkimusta lapsen suojelusta, osallistumisoikeudesta ja lapsen edun ensisijaisuudesta. Yhtenä tärkeänä mittapuuna on käytetty kansainvälisiä lapsia koskevia sopimuksia ja niiden pohjalta syntynyttä oikeuskäytäntöä. Tällainen lapsioikeudellisen tutkimuksen piirissä muutoinkin käytetty, eri oikeudenaloja yhdistävä tutkimusote on ollut perusteltu ja hyödyllinen. Lapsioikeudellisen tutkimuksen piirissä on kehitetty lapsiystävällistä prosessia erityisesti lasten huostaanottoa ja huoltoa koskevissa asioissa. Aikaisempi lapsioikeudellinen tutkimus muodostaa hyvän perustan Silvennoisen tutkimukselle. Silvennoinen on käsitellyt lastensuojelulainsäädännön erilaisia, rikosprosessista eroavia funktioita, kuten myös lapsen edun erilaista asemaa eri lainsäädäntöjen, kuten potilaslain, lohkoilla. Silvennoinen on onnistunut tasapainottelemaan eri keskusteluissa ja osoittaa hallitsevansa riittävästi eri alojen keskeistä kirjallisuutta.

Silvennoinen on onnistunut erinomaisesti tutkimusaiheen valinnassa ja tutkimuksellisen tarpeen osoittamisessa. Hän tuo ilmi, miten kotimaisessa rikos- ja prosessioikeudellisessa tutkimuksessa ei ole juurikaan tehty lapsierityistä

tutkimusta. Silvennoinen perustelee aiheensa valintaa sillä, että esitutkintaa ja rikosprosessia koskevaa lainsäädäntöä ei ole aikaisemmin tarkasteltu sellaisesta lapsioikeudellisesta viitekehyksestä käsin, jossa otettaisiin vakavasti lapsen asema oikeuksiensa itsenäisenä subjektina. Hänen tutkimustehtävänsä on mielekäs, ja sen ansiosta pystytään hahmottamaan uudella tavalla rikosprosessioikeudellista sääntelyä ja sen toimivuutta. Silvennoisen tutkimuksella on selkeästi yhteiskunnallista ja oikeudellista relevanssia.

Tutkimusprosessi

Silvennoisen tutkimusasetelma on laaja, mikä on vaikuttanut myös metodisiin valintoihin. Keskeisenä käsitteenä käytetään itsemääräämisoikeutta, joka edustaa Silvennoisella koko oikeusjärjestystä lävistävää oikeutta. Hän konkretisoi sen vaihtelevia sisältöjä ja erilaista asemaa eri laeissa. Esimerkiksi potilaslaissa se tunnistetaan, kun taas rikoslaissa on yleensä lähtökohtana, että alle 15-vuotias ei voi antaa suostumusta seksuaaliseen hyväksikäyttöön. Toisena keskeisenä käsitteenä on lapsen etu. Lapsioikeudellisessa tutkimuksessa on tuotu esille tämän käsitteen avoimuus, mikä mahdollistaa hyvin erilaisia tulkintoja lapsen edun mukaisesta toimintatavasta. Silvennoisen yksi tutkimustehtävistä kiinnittyy lapsen etuun ja tämän käsitteen sisällön määrittelemiseen ja systematisoimiseen esitutkinnassa.

Tutkimuksen metodina käytetään lainoppia, mutta monitieteisen lähestymistavan vuoksi siinä korostuu monimetodisuus. Silvennoinen nimeää menetelmienään lainopin, diskurssianalyysin ja sisällönanalyysin, mutta myös funktiotarkastelun ja teleologisen tulkintametodin. Tämän lisäksi hän toteaa tutkimuksen kantavana näkökulmana olevan sukupuolieron teorian, jonka avulla hahmotetaan, mitä lapsi ei ole vielä suhteessa aikuiseen. Hän ottaa kantaa myös siihen, millä tavalla hän hyödyntää oikeuspsykologista tutkimusta.

Silvennoinen on käyttänyt empiirisenä tutkimusaineistona esitutkintalainsäädännön lisäksi rikosilmoitus- ja esitutkinta-aineistoa. Käytetty lainsäädäntöaineisto sisältää sikermän hallituksen esityksiä, komitean mietintöjä, oikeusministeriön selvityksiä ja Poliisihallituksen antaman ohjeen. Silvennoinen on jossain määrin avannut tämän aineiston käyttöä, mutta lukijalle ei muodostu kunnollista käsitystä esimerkiksi sen laajuudesta, eli kuinka paljon asiakirjoista on löytynyt puhetta lapsiuhreista esitutkinnassa. Keskeisen esitutkinta-aineiston muodostavat väkivalta- tai seksuaalirikoksen kohteeksi joutuneista lapsista laaditut oikeuspsykiatrisen tutkimusyksikön lausunnot (N=15) ja esitutkintakuulustelut (N=35). Silvennoinen on kuvannut ja perustellut riittävästi tekemiään valintoja tämän aineiston muodostamisessa. Kirjallinen esitutkinta-aineisto on kuitenkin

kooltaan suhteellisen pieni, ja sitä olisi ollut mahdollista rikastuttaa keräämällä aineistoa useammista eri sairaanhoitopiireistä tai haastattelemalla esitutkintaan osallistuvia toimijoita.

Silvennoinen on havainnollistanut käyttämiään aineistoja taulukoissa 1–2 (s. 32, 34). Hän on paikantanut keskeiset tutkimuseettiset kysymykset ja toiminut arkaluonteisista asiakirjoista kirjoittaessaan eettisesti. Diskurssianalyttista luentaa lainsäädäntöaineistoista olisi voinut tehdä enemmän läpinäkyvällä otteella, vaikkakin hänen esittämänsä neljä erilaista diskurssia eli puhetapaa ovat sinänsä uskottavia. Esitutkinta-aineistoista oikeuspsykiatrisia lausuntoja on lähestytty diskurssianalyttisellä otteella ja esitutkintakuulusteluista tehtyjä litterointeja sisällönanalyysin keinoin. Esitutkinta-aineistoista tehty analyysi antaa lukijalle hyvän mahdollisuuden arvioida aineiston ja siitä tehtyjen tulkintojen välistä suhdetta. Silvennoisen käyttämät aineistoesimerkit vahvistavat ja tukevat hänen tekemiään tulkintoja. Jaksoissa V1 ja V2.1–2.3 hän onnistuu myös kiinnittymään aikaisempaan tutkimuskirjallisuuteen. Esimerkiksi todistuspsykologisen tutkimustiedon kytkeminen osaksi hänen tekemäänsä analyysia toimii hyvin. Tosin paikoitellen olisi ollut toivottavaa, että hän olisi terävöittänyt kriittistä luentaa käyttämästään tutkimuskirjallisuudesta.

Yhtenä koko työn läpi kulkevana ajatuksena on perusjännite, jossa lapsen asemaa määritellään ja siihen otetaan kantaa eri suuntaan vaikuttavien tavoitteiden välisissä kompleksisissa tilanteissa. Silvennoinen pyrkii käsityksemme mukaan havainnollistamaan tätä jännitekenttää kuviossa 1 (kuva 1, s. 173). Kuviossa esitetään kolmion eri päädyissä ”lapsen itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen”, ”lapsen etu” ja ”rikoksen selvittäminen”. Kuvion olisi voinut rakentaa myös kuvaamalla ensin rikosprosessin jännitteistä kenttää eri toimijoiden välillä: rikoksen selvittäminen, rikoksesta epäillyn oikeusturva ja nostaa kolmion kolmanneksi sakaraksi rikoksen asianomistajan loukattujen oikeushyvien suojele. Tämän jälkeen piirrettäisiin uusi lapsierityinen kolmio, jossa kuvattaisiin lapsen suojelua, lapsen puhevallan käyttöä ja lapsen osallistumisoikeutta (eli Silvennoisen esille nostamia lapselle kuuluvia henkilökohtaisia oikeuksia). Kun nämä kaksi kolmiota yhdistettäisiin, voisi keskellä kuviota olla lapsi, millä havainnollistettaisiin Silvennoisen mukaan hyvin keskeistä lapsen itsemääräämisoikeutta. Tarkemmalla rikosprosessin jännitteiden esille tuomisella ja analyttisemmalla lapsen aseman purkamisella olisi käsityksemme mukaan voinut jäsentää rikosprosessin jännitteistä kenttää paremmin ja lähteä sen jälkeen tämän uuden niin sanotun tähtikuvion avulla erittelemään, mitä varsin avoin käsite ”lapsen etu” eri tilanteissa tarkoittaa. Nyt jäi jossain määrin epäselväksi, mikä tämän tutkimuskysymyksenäkin esitetyn perusjännitteen asema tai suhde metodin muodostamisessa tai teorian kehittämisessä lopulta on – saati miten osuvasti se tavoittaa lapsen edun kompleksisuutta.

Silvennoisen kysymyksenasettelu, tutkimuksen näkökulmat, metodiset valinnat ja erilaisten empiiristen aineistojen käyttäminen luovat mielenkiintoisen,

mutta samalla haastavan tutkimusasetelman. Hänen rakentamassaan asetelmassa on monia erilaisia osia, joiden keskinäinen suhde ja paikka osana tutkimusta ei aina ole selkeä. Kun käytössä on monia eri tieteenaloja, niissä kehitettyjä käsitteitä ja käytyjä kilpailevia keskusteluja, joissa tukeudutaan erilaisiin tietoteoreettisiin lähtökohtiin, viitekehyksiin ja koulukuntiin, kokonaisuuden hallitseminen ja omasta tutkimuksellisesta näkökulmasta kiinnipitäminen on vaikeaa. Lopputuloksena on paikoitellen horjuvuutta siinä, mikä on ymmärrettävä osaksi metodologiaa, teoriaa tai Silvennoisen tutkimuksellista näkökulmaa. Silvennoisen tutkimus olisi hyötynyt kurinalaisemmasta otteesta, jossa ei olisi pyritty käyttämään näin monia eri lähestymistapoja, menetelmiä ja käsitteitä. Yksi toimiva mahdollisuus selkiyttää erilaisia näkökulmia olisi ollut toteuttaa väitöskirjahanke niin sanottuna artikkeliväitöskirjana valitun monografiamuodon sijasta. Tutkimusprosessia ja tutkimusta olisi saattanut parantaa myös se, jos tutkimuksen alussa olisi selkeämmin eritelty erilaisten tutkimuksellisten johtopäätösten perusteluina käytettyjen aineistojen oikeuslähdeopillista statusta. Tutkimushan on kuitenkin hyvin merkittäviltä osiltaan lainopillinen, ja sen tavoitteena on lainopillisten suositusten esittäminen.

Silvennoisen mukaan hänen tutkimuksensa lähtökohta, jossa ero lapsen ja aikuisen välillä hahmotetaan sukupuolieron käsitteen avulla, ja teoreettisena viitekehyksenä käytetään itsemääräämisoikeutta, sisältää kiinnostuksen valtaan. Myös diskurssianalyttinen ymmärrys todellisuuden sosiaalisesta rakentumisesta kielen välityksellä tukee tällaista lähestymistapaa. Silvennoinen viittaa muutamassa kohdin intersektionaalisuuden käsitteeseen, mutta sen käyttäminen jää harmillisen irralliseksi. Sen avulla olisi kuitenkin ollut mahdollista syventää vallan analyysia, koska se antaisi hyvän työkalun tarkastella yhtä aikaa ilmeneviä, erilaisia ja osittain toistensa kanssa päällekkäisiä valtarakenteita. Näillä valtarakenteilla on myös yhteyksiä siihen, miten rikosten uhrien haavoittuvaa asemaa lähestytään.

Laadullista tutkimusta tekeväenä olisi myös ollut toivottavaa, että Silvennoinen olisi selkeämmin reflektoinut eri aineistojen heikkouksia ja vahvuuksia, ja vielä vahvemmin pyrkinyt säilyttämään kriittistä etäisyyttä käyttämiinsä lähteisiin ja aineistoihin. Hänen olisi toivonut perusteellisemmin pohtivan ja ottavan kantaa siihen, minkälaiset eri tekijät vaikuttavat niin eri laadullisista aineistoista välittyviin tietoihin kuin hänen omiin tulkintoihinsa. Hän olisi myös paikoitellen voinut selvittää eroa empiirisen tutkimusotteen ja normatiivisen, tulkintasuosituksia kehittävä tutkimusotteen välillä.

Tutkimustuloksista

Silvennoisen mukaan esitutkintalainsäädännöstä on paikannettavissa neljä lapsi- ja lapsiuhria koskevaa puhetapaa eli diskurssia, jotka ilmenevät säänneltäessä lapsen asemaa. Hän on löytänyt kehittyvän lapsen diskurssin, huolidiskurssin, näkymättömyysdiskurssin ja velvollisuusdiskurssin. Näiden diskurssien välityksellä muodostetaan käsitystä yhtäältä erityisestä ja poikkeavasta ja toisaalta hyvinvoinnista lapsesta. Oikeuspsykiatrisista lausunnoista hän paikantaa luotettavan ja epäluotettavan lapsen rakentamiseen kiinnittyvää diskurssia. Lapsen asemaa esitutkintakuulustelussa lähestyessään hän tarkastelee tiettyjen lapsellekin kuuluvien oikeuksien ja lapsiuhrin kannalta muutamien muidenkin hänen kohtaamiseensa ja esitutkinnan toimittamiseen liittyvien seikkojen toteuttamista. Silvennoinen havaitsee tässä puutteita tai kyseenalaisia toimintatapoja.

Silvennoinen näkee, että lapsuuskäsityksessä on viimeisten vuosikymmenten aikana siirrytty suojelusta osallisuuteen, mikä ilmenee myös lapsikäsityksessä. Tämän keskustelun siirtäminen osaksi esitutkinnan tarkastelua on tutkimuksellisesti tärkeää, ja Silvennoinen onnistuu tässä tehtävässä. Silvennoisen tutkimus edustaa ennen kaikkea rikosprosessioikeudellista tutkimusta. Hänen työnsä ansiona on esitutkinnan tarkastelu lapsioikeudellisesta näkökulmasta, jossa korostetaan lapsen suojelua, lapsen oikeuksia, erityisesti osallistumisoikeutta, ja lapsen etua. Keskeisenä lapsen edussa on lapsen tahdon ja mielipiteen selvittäminen sekä sen huomioon ottaminen. Silvennoisen mukaan kyse on ennen kaikkea lapsen osallistumisoikeudesta, jonka ohella on huolehdittava lapsen suojelusta ja huolenpidosta. Silvennoinen on ottanut monipuolisesti kantaa lapsen edun käsitteen sisältöihin esitutkinnassa, ja hänen analyysinsä lopputuloksena käy hyvin esille, miten se on pohjimmiltaan todella konkreettinen asia, joka on konkretisoitava erikseen jokaisen lapsen kohdalla juuri tietyssä prosessin vaiheessa, olosuhteissa ja tilanteissa.

Silvennoinen on hyödyntänyt toimivalla tavalla kansainvälisiä lapsen asemaa ja oikeuksia sääteleviä sopimuksia ja niihin liittyvää oikeuskäytäntöä. Hän rakentaa perustellusti argumentoiden lapsiystävällisiä tulkintasuosituksia ottamalla vakavasti lasten perus- ja ihmisoikeudet. Eri oikeudenaloja yhdistävä ote on näissä tulkinnoissa toiminut hyvin.

Silvennoisen tutkimus tuottaa uutta tieteellisesti koeteltua tietoa lapsioikeudellisiin keskusteluihin lapsen oikeuksista ja asemasta esitutkinnassa. Silvennoinen on paikantanut lapsen jännitteisen aseman esitutkinnassa: yhtäältä aktiivisena oikeuksien käyttäjänä, toisaalta passiivisena suojelun kohteena. Silvennoinen kiinnittyy aikaisempaan tutkimukseen, mutta rakentaa myös hedelmällistä vuoropuhelua eri oikeudenaloja ja tieteidenaloja ylittäen. Hänen tutkimusprosessinsa on moniaineellinen. Hän ottaa hyvin vakavasti lapsen oikeudet ja tekee tutkimuksellaan lasta näkyväksi esitutkintaan osallistujana.

Kun aikaisemmin lasta suojeltiin rikostutkinnalta, hän pohtii, miten lasta voidaan suojella rikostutkinnassa ja tukea oikeuksiinsa pääsyssä. Hänen keskeinen tutkimustuloksensa on, että nykyinen esitutkintalainsäädäntö ei ota riittävästi huomioon lapsen asemaa. Esitutkintalainsäädäntö ei niin lain tasolla kuin hänen tutkimiensä lainsoveltajien käsissä näytä takaavan lapselle asemaa itsenäisenä oikeuksiansa haltijana, eikä siten tarjoa esitutkinnassa lapselle riittävää menettelyllistä suojaa.

Väitöskirjan viimeisessä luvussa vastataan hyvällä ja itsenäisellä otteella esitettyihin tutkimuskysymyksiin, ja johtopäätökset perustuvat edeltävissä luvuissa tehtyihin analyysihin. Silvennoinen olisi kuitenkin voinut läpi tutkimuksensa ottaa rohkeammin kantaa ja tehdä niin lukemastaan tutkimuskirjallisuudesta, oikeuslähteenä käyttämästään oikeuskäytännöstä kuin empiirisistä tutkimusaineistoistakin syvällisempää kriittistä luentaa.

Tutkimus on toteutettu noudattaen tieteellisiä ja eettisiä käytänteitä. Silvennoinen käyttämä kieli on sujuvaa. Dokumentointi on ollut huolellista. Kirjoitettu teos on kuitenkin kokonaisuudessaan varsin pitkä, ja sitä olisi ollut mahdollista tiivistää. Eri lukuihin lisätyt välyhteenvedot olisivat lisänneet lukijaystävällisyyttä.

Silvennoinen tutkimuksella on tieteellistä merkitystä niin oikeustieteilijöille kuin myös muille tieteenaloille. Tiedeyhteisön lisäksi tutkimus on hyödyllinen lainsäätäjälle, mutta myös lainsoveltajille ja muille lasten kaltoinkohtelun kanssa työskenteleville ammattilaisille.

Esitys

HTM Elisa Silvennoinen oikeustieteellinen väitöskirja Lapsen oikeudet ja lapsiasi-anomistajan rooli esitutkinnassa täyttää tieteellisestä väitöskirjalta edellytettävät kriteerit. Väitöstilaisuudessa 11.12.2020 Silvennoinen puolusti tutkimustyötään ansiokkaasti ja osoitti hallitsevansa tieteellisen tutkimustyön periaatteet ja käytännöt. Esitämme Itä-Suomen yliopiston yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunnalle hallintotieteiden maisteri Elisa Silvennoinen väitöskirjatyön hyväksymistä oikeustieteen tohtorin oppiarvoon edellytettävänä opinnäytteenä.

Heini Kainulainen ja Veijo Tarukannel